

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ
Зборник радова са VI међународног научног скупа
одржаног на Филолошко-уметничком факултету у
Крагујевцу
(28–29. X 2011)

Књига I

СТРУКТУРНЕ
КАРАКТЕРИСТИКЕ
СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Крагујевац, 2012.

Ненад ИВАНОВИЋ¹

*Институт за српски језик САНУ
Београд*

СУБКОНВЕРЗИЈА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ (ФУНКЦИОНАЛНО-СЕМАНТИЧКИ АСПЕКТ)²

У раду се разматра *субконверзија* (или „служба речи“) као појава која је широко распрострањена у граматичком и речничком опису српског језика. На основу анализе конверзивних промена и њихове обраде у описној лексикографији, као и у литератури, описују се семантички модели према којима се одвија употреба речи у служби других граматичких класа. Рад истиче значај функционалног приступа за дефинисање „граничних појава“ на међупростору између граматике и лексике.

Кључне речи: субконверзија, граматичка класа, семантички тип, функционални тип, полисемија

Увод

1.1. Термин *субконверзија* преузет је из контрастивне граматике, где се користи да означи случајеве употребе лексема које припадају различитим граматичким класама у истом функционалном контексту. Појам означава непотпуно одвајање односно делимично померање речи на оси између једне и друге класе, које обично подразумева промену њене функције уз истовремено, делимично или потпуно, задржавање полазних категоријалних обележја: акцента, обличне парадигме и елемената семантичке структуре (Ђорђевић 1989: 23 и 29–35). Исту појаву Д. Кристал означава као „функционални помак“ или „парцијалну конверзију“ (Кристал 2004: 205).

Под овим појмом (и комплементарним терминима *трансозиција*, *хијостеза*, *граматичка полисемија* и др.) подразумева се појава при којој се, уопштено речено, реч једне граматичке класе употребљава у служби речи друге граматичке класе, док истовремено задржава део својих полазних морфолошких, семантичких и функционалних обележја. Другим речима, субконверзија представља вид синтаксичко синонимије, или, према Б. Тошовићу (2006: 61 и д.), „лексичко-граматичког камелеонства“ као појаве при којој се, у одређеном дискурсу, припадност речи једној граматичко-семантичкој парадигми укршта са комуникативно-прагматичким обележјима која су карактеристична за другу парадигму. На овај начин, у лексичком фонду настају јединице међукаатегоријалне вредности, што отежава њихово традиционално граматичко одређење.

1.2. У литератури, субконверзија се углавном проучава у оквиру једне класе речи (нпр. прилога, узвика и сл.); приказа специфичних синтаксичко-прагма-

1 nenad.ivanovic@isj.sanu.ac.rs

2 Рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009) Института за српски језик САНУ, који у целини финансира Министарство науке и технолошког развоја Републике Србије.

тичких употреба појединачних лексема (нпр. предлога *од* и *уз*, заменица *сав* и *сваки*, везничких прилога *који* и *што*, лексеме *то* и сл.); односно анализе алолексичких вредности појединих лексема (нпр. безл. обл. гл. *сматрајти*: *сматра се*, у функцији рече). Из овог разлога остају неистражене њене системске карактеристике, које обухватају: анализу карактера и мотивације целине субконверзијских промена (у оквиру прагматички оријентисаних гледишта о лексичком значењу и врстама речи), опис процеса који се одвијају унутар њих, као и однос субконверзије према конверзији. Истовремено, у радовима посвећеним овој теми изостају и закључци који локализују субконверзију у оквиру система граматичких појава и предлажу њену прецизнију типологију.

1.3. Имајући ово у виду, у раду ћемо укратко изложити теоријске приступе субконверзији у граматицима и литератури, после чега ће уследити приказ модела субконверзијских промена који се ослања на њихову обраду у дескриптивној лексикографији. Поменути модели заснивају се на заједничким прагматичким и контекстуалним условима под којима се одвија замена врста речи у српском језику.

Субконверзија у теоријском опису српског језика: приступи и разматрања

2. Сложена природа промена које се одвијају приликом замене врста речи чини да субконверзија поседује тројаку импликатуру: синтаксичку, семантичко-прагматичку и стилистичку. Из тог разлога, ова појава се не описује увек на исти начин, нити у оквиру исте парадигме. Изложено илуструјемо примерима из грамика Т. Маретића, М. Стевановића, граматице Станојчић-Поповић и граматице П. Мразовић; као и из (одабране) литературе о овом питању.

2.1. У одељку „Синтакса дијелова говора“ своје *Граматице*, Т. Маретић дефинише случајеве међукатегоријалне употребе лексема као случајеве „замене“ у различитим комуникативно-прагматичким контекстима употребе језика. Тако, по њему, у примерима *окој ђвожђе*, *царевина благо* и сл. „именица замјењује придев“; док у примеру „после ћеш срести другога човјека *дје* носи шарана“ прилог *дје* долази уместо односне заменице *који*. Видљиво је да се Маретић не упушта у анализу структуре замена врста речи, већ их обрађује као појединачне употребе речи у посебним говорним ситуацијама, чиме се појам „службе“ локализује у реторичку раван (Маретић 1963: 483, 510 и д.).

2.2. Таквом гледишту блиско је мишљење М. Ковачевића, који при објашњењу ове појаве најпре уочава њену стилску вредност. „Стилска маркираност заснована на супституентности појединих врста ријечи истакнута је још у античкој реторици издвајањем *антимерије* као посебне стилске (реторичке) фигуре, чија фигуративност је темељена на онеобичајењу израза замјеном разних врста ријечи међу собом, тј. употребом неубичајене на мјесту уобичајене врсте ријечи“ (Ковачевић 1999: 53). Примећујући да су „антимеријске структуре у србистици врло слабо описане и са граматичког и са стилистичког становишта“, аутор упућује на „теоријски претпостављену замјену свих десет врста ријечи међу собом“, чиме би се добило „чак 45 врста антимеријских конструкција“ (И.). Међутим, лексичкограматичка анализа овог процеса показује да тих конструкција у актуелној језичкој употреби има мање. Бројеви као врста речи нпр. готово никада не улазе у антимеријске конструкције: како је приметила Б. Тафра (1995: 75), они се по својим категоријалним карактеристикама преливају у именице, придеве и прилоге, па их је тешко држати за хомогену врсту речи.

2.3. М. Стевановић посматра службу као (не)системску морфосинтаксичку појаву. У одељку своје *Грамаџике* посвећеном подели речи на врсте, под појмом „служба речи“ Стевановић подразумева општу функцију одређене граматичко-семантичке класе. Тако је нпр. служба придева да одређују именице, служба именица да означавају појмове итд. Другим речима, Стевановић (великим делом под утицајем Белићевог учења о јединству функције, значења и облика) користи појам „службе“ да повеже конституентску вредност морфолошког типа са синтаксичко-семантичком функцијом која га претпостављено одређује, па је, у складу са овим, за њега једна врста речи у служби друге вид „несагласности између функције и облика“ (Стевановић 1975: 264–267). Поред тога што се ова дефиниција тешко може применити на функционалне речи, она једној системској појави даје статус језичке аномалије, чиме се искључује могућност њених даљих парадигматских разматрања.

2.4. Сродно мишљење о субконверзији као „аномалији“ у граматичком систему има Б. Тафра. Осврћући се на однос граматичког и речничког представљања језика, ауторка експлицитно тврди: „граматика описује све што је суствено, а рјечник описује и аномалије“ (Тафра 2005: 152). Међутим, уз (помало неопрезно написану) реч *аномалија* ауторка ставља фусноту, у којој додаје: „заправо су посриједи *нетипични оствараји*“ (подвукао: Н. И.). Отклон је битан, будући да се између *аномалије* и *нетипичног оствараја* налази цео универзум разлика: оно што је нетипично, када се дубље истражи, може добити и статус језичке правилности; док одређење неке појаве као „аномалије“ дисквалификује њене носиоце.

2.5. Посебан, синтаксостилематички приступ служби врсте речи практикује М. Ђорац (1982). Посматрајући случајеве „службе“ као видове језичке трансформације, аутор у свом опису комбинује ноције врсте речи и њене синтаксичке функције. До субконверзије, по овом аутору, долази транспозицијом различитих типова значења карактеристичних за ту функцију (нпр. просторно-предлошког у временско-прилошко) (Ђорац 1982: 169, 281). Другим речима, сваки члан реченице има своју трансформативну природу, односно скуп семантичких функција који се за њега везују и која се приликом службе реструктурише на синтагматском нивоу (И.: 351).

2.5. У *Грамаџици* Станојчић-Поповић случајеви субконверзије се разматрају у одељку посвећеном врстама речи, као изузеци или одступања од парадигме. Ова појава примарно се разматра из семантичке перспективе. Тако се, на пример, код именичке службе придева упућује на атрибутивну метафору као узрок промене; а заменом значењских елемената лексеме експлицира се и употреба заменица као везника, бројева као придева и прилога, и сл. (Станојчић-Поповић 2002: 75–129). Сличан приступ приметан је и у другим грамаџикама савременог језика, нпр. у *Приручној грамаџици* Е. Барић и сарадника (1979).

2.6. Са друге стране, у прагматички оријентисаним грамаџикама субконверзија се (готово) уопште не региструје. Тако је у *Грамаџици* П. Мразовић, где се практикује хетероген приступ граматичким категоријама прилагођен контекстуалном опису употребе речи. Тако нпр. у поглављу о партикулама ауторка истиче да се партикуле *никако*, *сиђурно*, *свакако* и друге „могу јављати и као прилози“ (Мразовић 2009: 470–471); партикула *нешто* „јавља се и као неодређена заменица“ (стр. 481); партикула *досиша* као прилог (стр. 478); партикула *ено* као узвик (стр. 492); партикула *оно* као заменица (стр. 499), партикула *но* као конјунктор (стр. 498), и сл. Из изложеног је видљиво да П. Мразовић, у складу са концепцијом своје *Грамаџике*, користи формулацију „јавља се као и...“ да би поништила семантички мотивисану хијерархију поделе речи на врсте, при том не

узимајући у обзир да се значење циљне речи најчешће одређује према значењу полазне као маркирано према неутралном.

2.7. Изложен преглед субконверзије у граматицима и пратећој литератури упућује на то да не постоји консензус о дефиницији „службе“ једне врсте речи као друге, као ни о месту ове појаве у оквиру стратификације грамагичког описа српског језика. Поред тога што аутори, готово без изузетка, не говоре о истим обележјима као мотиваторима промена, они не пописују ни исте моделе тих промена. Тако се код Т. Маретића углавном спомињу трансформације везане за прилоге (модели заменица-прилог; прилог-речца; предлог-прилог; везник-прилог); док М. Стевановић, поред њих, обрађује још и моделе заменица-везник и узвик-именица. Модели речца-глагол и узвик-глагол, као и модели везани за однос речца и узвика, готово се нигде не помињу.

Субконверзија у лексикографској пракси (на материјалу из Речника САНУ)

3.1. У савременој дескриптивној лексикографији субконверзија се најчешће представља као вид настанка новог значења речи. Оваква одступања од основног значења издвајају се засебном глосом „у служби“, која служи као маркер промене грамагичке функције лексеме, док се у дефиницији даље спецификују парадигматска обележја те промене.

3.2. У пракси израде Речника САНУ, субконверзија има статус регуларне полисемије. У речничком чланку представља се у засебној, грамагичко-функционалној тачки, што пружа могућност да се у анализи синтетизују прагмагички, семантички и др. чиниоци који је мотивишу. Регуларношћу свог појављивања кроз цео лексички фонд Речника, поменути чиниоци упућују на функционалне типове замене врста речи у српском језику.

3.3. Приказ модела субконверзијских промена (до којих смо дошли анализом лексикографске константе у *служби* на грађи из Речника САНУ) представљен је у следећој табели:

ЦИЉНА ВРСТА РЕЧИ – СЕКУНДАРНО ЗНАЧЕЊЕ											
ПОЛАЗНА ВРСТА РЕЧИ – ОСНОВНО ЗНАЧЕЊЕ		именица	придев	прилог	замен.	број	предлог	везник	речца	узвик	глагол
	именица		+	+							
	придев	+									
	прилог	+					+	+	+	+	
	замен.	+		+					+		
	број	+									
	предлог			+				+			
	везник								+	+	
	речца	+		+				+		+	+
	узвик	+		+				+	+		+
	глагол										

На основу табеле видљиво је да се употреба константе у служби може анализирати на два начина: од полазне према циљној врсти речи, и од циљне према полазној.

3.3.1. Посматрање промена од полазне према циљној врсти речи обезбеђује приказ *семантичких тийова субконверзије* као вида посматрања свих могућности трансформација полазног семантичког садржаја код употребе у другој класи. На основу таквог посматрања, могуће је груписати врсте речи према сродности субконверзијских промена, што, у крајњој линији, доприноси бољем дефинисању општих одлика граматичких класа у српском језику.

3.3.2. Анализа промена од циљне према полазној врсти речи обезбеђује приказ *функционалних тийова субконверзије*, као опсега тенденција ка трансформацији у одређену врсту речи: ка поименичавању, попридевљавању и сл. На основу ње, могуће је издвојити типове субконверзијских промена на граматичком нивоу, и образложити их у оквиру доминантних чиниоца: прагматичких, семантичких и др.

Семантички типови субконверзије

4.1. Као полазне врсте речи се јављају: прилози (6 типова субк. промена); речце и узвици (5); заменице (3); именице (2) и придеви (1); везници и предлози (2); и бројеви (1).³

4.2. Како показује прикупљена грађа, као мотиватори употребе речи у служби других граматичких класа издвајају се три типа лингвистичких фактора, који се могу поделити на: *појмовне, функционалне и израђмајтичке*.

а. *Појмовна* мотивација с. прати употребу **именица, придева и прилога** у служби других врста речи;

б. *функционална* мотивација с. прати употребу **предлога, везника и прилога** у служби других врста речи; док

в. *израђмајтичка* мотивација с. прати употребу **речца и узвика** у служби других врста речи.

5. *Појмовна мотивација*. У основи појмовне мотивације субконверзијских промена стоји механизам промене семантичког садржаја **именица, придева и прилога** који је индукован метафором. Овај механизам остварује се као померање значења од детерминанте према појму насталом на основу његове перцепције. Перцепција детерминанте може се реализовати као појам, квалитет, став итд., при чему је такво померање обележено апстраховањем основног значења лексеме, које прати њено стављање у нову граматичку функцију.

5.1. Тако се **именице** реализују у служби *придева* (или *придевских атрибутива*) на тај начин што своју појмовну, номинациону вредност, посредством метафоре, преносе у другу граматичку класу. Именице уносе свој изворни денотат у другу врсту речи, обављајући ту функцију референцијом на појам који се успоставља као стандард квалитета, броја, мере и сл. При томе, контекст изражавања остаје исти, али се мења перцепција појма који је у фокусу. Придевска

3 Питање је и да ли глаголи могу стајати у служби других врста речи. Лексикографска обрада глагола као да не допушта ову могућност, пошто глоса у служби не обухвата глаголе као полазну врсту речи. Са овим се не слаже М. Ковачевић, када тврди да глаголске алолексе (употребни облици) могу стајати у служби модалних прилога (као у пр.: *Разуме се да су моји безбедњаци што шрејирали као шрејињу*) и модалних партикула (као у пр.: *Није, разуме се, реч о буквалном суочавању; Мора да је он већ дошао* и сл.) (Ковачевић 2009: 161–171 и 173–192).

служба именица типично се реализује по семантичком моделу: (тактилни) ефекат → (телесна или духовна) особина:

Пром девојка! Била је то лепота (Веселиновић Ј.). Болан нисам знао да си таква ватра ... - У мене нема шале (Ђоровић С.). Мито, ево за тебе девојке! ... град девојка! (Цемовић М.). Ранко је био кремен дете. Био је руку чистих као злато, а вредан као кртица (Дачић Ж.). Познала бих те увек | ... на златну зраку | у баршун-мраку (Спирidonовић Ј.).

5.2. Аналогно изложеном, именице се могу јавити и у служби *прилога*. Таква реализација се најчешће одвија према моделу: облик, својство појма → детерминанта (начина, количине, интензитета):

Ниже локве учинише комад кућице, гдје се настанише (Буковица, Ардалић Ј.). Пошто је комад мислио, пливао и залуду ронио, науми да полоче сву воду (Љубиша С. М.). И народ и главари би често ... дошли валом на кривчев дом (Дучић С.). Старац је и на ту примједбу мраморком ћутао згурен под својим кожухом (Ђопић Б.). Сузе јој капају кишицом на увеле руке (Шеноа А.).

5.3. Механизам метафоризоване перцепције детерминанте заслужан је и за промену семантичког садржаја **придева/прилога** реализованих у служби *именица*. Поменути механизам заснива се на процесу персонификације различитих типова квалитета у измењеним комуникативним дискурсима. Придеви/прилози у именичкој служби реализују се по заједничком моделу: детерминанта (особине, квалитета) појма / радње → облик, својство појма:

Јерковић се нашао прзница, те удари сусједа, а овај имао у руци сјекиру, па замахне оштријем пут Јерковића (Матавуљ С.). Кратко је мушка хаљина од ваљане вуне с рукавима (Живковић М.). Мехмед казује своје песме у једној свеучилишној дворани, сручући мрку и пушећи цигаре (Браник 1887). Не може се некажњиво живјети ... а да ... не знаш, куд би с данас (Михалић С.). Твоје данас, бит ће сутра јуче (Ујевић Т.).

6. *Функционална мотивација*. Функционална мотивација субконверзијских промена повезује употребу **предлога и везника** са функцијама квалификације и интензификације исказа; односно **прилога** са функцијом уређивања односа између речи, синтагми и реченица. Функционалну мотивацију увек прати тенденција употребе функцијске речи у служби пунозначне и обратно, што као резултат има измене семантичке структуре речи, као и стилског контекста исказа у коме се употребљава.

6.1. Карактеристичан пример функционално мотивисане с. представљају **везници** у служби *интензификацијских речца*. Посматране као речи са примарно конективном улогом у реченици, везници своју функцију уређења односа зависних конституената могу модификовати и под утицајем прагматичких фактора. На тај начин, неки допусни и супротни везници у почетној позицији, уместо да означавају везу између конституената зависних реченица, почињу да наглашавају однос између њих и тиме из категорије семантички празних речи прелазе у речи са интензификаторском функцијом, по моделу: изражавање релација између зависних конституената (синтагми, зависних реченица) → (ситуативно мотивисан) став о садржају исказа (ситуацији, појму):

Они имају све али све што и њихови (Српске новине 1917). Хоћу с места, али с места да ми кажеш: хоћеш ли ме узети? (Веселиновић Ј.). Псује газда Рака, псује – ама не оставља ... ни миша у дувару (Глишић М.). Хоћете ли се грејати? – упита ме кочијаш. – Него?! (Вукићевић И.). Прхутала [шева] испред њега, ма на сву ту љепоту Божју (Турић Ђ.).

6.2. У функционално мотивисану с. типично се убрајају и **предлози** употребљени у служби *прилога*. Код предлога у прилошкој служби, просторна функција се апстрахује у месно, временско или условно значење, по моделу: релација између зависних конституената (предлошких синтагми, зависних реченица) → детерминанта (особина, квалитет) процеса/појма:

Испред шта [→пре него што] ће Смаил-ага ... ударити на Дробњак ... пошље момке те нађу ... Глушца (Невесински). Плуг се врати. Кад бише надомак, газда Никола викну (Веселиновић Ј.).

6.3. Као полазиште функционално мотивисаних субконверзијских промена могу се јавити и **прилози** реализовани у служби *предлога* и *везника*. Ова употреба подразумева коришћење семантичког садржаја прилога у синтаксички мотивисаним функцијама именовања и означавања односа између речи, синтагми и реченица. Оваква промена одвија се према заједничком моделу: детерминанта (особина, квалитет) процеса/појма → изражавање релација између зависних конституената (синтагми/зависних реченица):

Држаше дућан доље подно села, малочак ових сеоских потлеушица (Наметак А.). Ваше воиске истурите | По границам' поставите | Кругом влашке Горе Црне (Његош П. П.). Сакупљало [се] друштво и домаће и испријека Драве око карташког стола (Новак В.). Кад нас муче јутрос гдје смо њихови, што би чинили сутра кад би им се отуђили? (Љубиша С. М.).

7. *Прагматичка мотивација*. Код *прагматички* мотивисане субконверзије која карактерише употребу **речца и узвика** у служби других врста речи, реализација њиховог семантичког садржаја, која садржи елементе модалности или експресивности говорничког става, модификује се на тај начин да задобија улогу детерминанте у исказу.

7.1. Тако се код употребе **речца и узвика** у *прилошкој* служби може регистровати вид функционалне супституције, у којој се експресивна функција преображава у семантички елемент, и почиње да се употребљава као модификатив глаголске радње, према моделу: (ситуативно мотивисан) став о исказу (ситуацији, појму) → детерминанта (особина, квалитет) процеса/појма:

Он је урадио све нај, нај (Ред. пр., Р.САНУ). Има жалибоже словенскијех племена, која ... и језик свој изгубише (Богишић В.). Непријатељ ће се морати још у неколико бојева са нама борити, а међутим ће Макс задобити времена, те ће своју војску да сакупи (Руварац К.). У зору: кврц! Нисмо могли даље. Запали смо ... у шкрипац (Ђорђевић К.).

7.2. Према истом моделу, **узвици** као лексичке јединице којима се изражавају осећања/ставови могу стајати у служби *субординативних везника* (којима се уводе зависни елементи у исказ). У овим случајевима, експресивни садржај речца/узвика потиснут је у корист регулисања односа између реченичних конституената по моделу: емоција/емотивно мотивисан став → изражавање релација између зависних конституената (предлошких синтагми, зависних реченица):

Бре ћутао сам, бре викао сам, бре претио - бадава, све зло, те зло (Стерија Ј. П.). Била су пуна кола којекаких ђаконија: о сирчева, о пилића, о воћа, о меда, о погача, о кајмака (Лазаревић Л.).

7.3. Мотивисани прагматичким факторима, **узвици** оноματοпејске природе, као и **показне речце**, могу стајати у служби *глагола*.

7.3.1. Узвици у глаголској служби имају двојну функцију: супституисање, на нивоу реченице, (нагло реализованог) глаголског садржаја, уз истовремени опис

ефекта радње насталог тим садржајем, по моделу: ономатопеја → емоционално/ономатопеична радња (стање, збивање):

Што, зар је то тешко: врд ... врд тамо амо, па ништа (Ранковић С.). Ја по ноћи жиц преко Саве у Топчидер! (Шеноа А.).

7.3.2. Са друге стране, показне речце употребљене у глаголској служби најчешће сигнализирају изненадно појављивање, долажење појма, као у пр.:

Једва ми легли, али њега ето натраг (Јурковић Ј.). Ајте ви, а мене ето (Турић Ј.).

Поред динамизације семантичког садржаја, речце у предикатској функцији задржавају и илокутивне елементе својствене прагматичком контексту њихове употребе. На тај начин се остварује двојна функција речце *ето*: супституисање глаголског садржаја (активности) уз истовремено исказивање имплицитног става о ситуацији насталој тим садржајем (изненађења, радости, нестрпљења итд.).

Функционални типови субконверзије

8. На основу анализе појмовних и прагматичких фактора који се регуларно јављају у анализираној грађи, могу се издвојити четири доминантна функционална типа субконверзије. То су:

а. *Аргументативни тип* (који карактерише употребу речи у служби **именица**);

б. *квалитативни тип* (који карактерише употребу речи у служби **прилога**);

в. *конективни тип* (који карактерише употребу речи у служби **предлога и везника**);

г. *експресивни тип* (који карактерише употребу речи у служби **речца и узвика**).

9. *Аргументативни тип субконверзије*. Под аргументативним типом подразумева се употреба других врста речи у служби **именица**. У аргументативни тип спадају придеви, прилози, заменице, бројеви, речце и узвици, а именичка функција ових врста речи пропраћена је референцијализацијом њиховог семантичког садржаја, коју прате структурне промене на нивоу исказа.

На прагматичкој равни, аргументативни тип је обележен променом реченичног фокуса од именске речи у субјекатској функцији према придевском, бројном, заменичком и др. субјекту. На тај начин, основно значење придева, заменица и бројева у именичкој служби ставља се у апелативну функцију дефинисања главних учесника радње, док се прави субјекат у реченици елидира.

9.1. Заменом правог субјекта квалитативном речју у именичкој служби говорник долази у могућност да, именовањем носиоца радње, заузме субјективан став према ситуацији коју описује. Ово је нарочито уочљиво код **придева** у служби именица, као у пр.: *Слаби постојаху још слабији, а јачима то није помогло да ојачају.*

9.2. Позитивна емоционалност номиналне употребе нарочито је изражена код **присвојних заменица**, код којих се основно значење припадања даље може транспоновати у мотивисана подзначања сродства, блискости у идејама, сродности у понашању и сл.:

Његови су мислили да је створен за свештеника (Матавуљ С.). Његова је у његовој кући као царева (Вукићевић И.). Наше је само док нам нису ту мужеви (Московљевић М.).

9.3. Именичку транспозицију **прилога, узвика и речца** у оквиру овог типа с. такође карактерише појмовно-референцијална генерализација. При таквој употреби, међутим, истовремено се задржава имплицирано значење околности које одликује употребу полазне речи. Захваљујући томе, добијају се именице наглашене конотативности, које у свом значењу супституишу ситуацију коју изворно означавају:

За време **вољног** збисмо се, као обично, у гомилице (Нушић Б.). Уздаси, који су рили | Груди му, слише се у једно **јао** (Станојевић Д.). Видаковићево **'их'** и **'ах'** било је предметом најнесташније сатире (Стерија Ј. П.). Разлика између два **да** може бити већа него између **да** и **не** (Павић М.).

10. *Квалификативни тииј субконверзије*. Под квалификативним типом субконверзије подразумева се употреба других врста речи у служби **прилога**. У квалификативни тип спадају именице, заменице, предлози, речце и узвици. Прилошка функција ових врста речи пропраћена је стављањем њиховог основног значења у службу детерминанте глаголске радње, односно у службу прилошког дела предиката, што у највећем броју случајева значи апстраховање и динамизацију њиховог семантичког садржаја.

10.1. Описане промене посебно су виљиве код прилошке употребе **именица**. У овом типу случајева, апстрактне именице супституишу своју помовну вредност у опште начинско значење које је мотивисано перцепцијом њихове вредности као детерминанте гл. радње:

Кукуруз **красота** расте, само кад се пескуша мало погноји и ваљано приреди (Радић Ђ.). **Замјерка** је жену по имену звати (Јовићевић А.).

10.2. Код **предлога** у прилошкој служби, Речник САНУ региструје апстраховање просторног значења (као једног од базичних предлошких значења) у месно, временско или условно значење. Промена врсте речи изразитија је у случајевима када предлози добијају прилошко значење захваљујући компонентама резултативности и неодређености које одликују њихову просторну употребу:

У позадини Бабуна ... напред прилепски положаји ... **испод**, шарени и збијени Прилеп“ (Лазаревић Б.). Природно у осећању и просто у схватању, то су главне одлике ове поезије ... Нема трзаја за оним **испод** и **изнад** [фиг.] (Богдановић М.). (в. и пр. под 6.2.).

10.3. Промена значења као вид функционалне супституције приметна је и код прилошке службе **речца**. У овим случајевима, експресивна функција преображава се у модификатив глаголске радње захваљујући илокутивним елементима за изражавање квантитета, квалитета или интензитета, који прате контекстуалну употребу речце:

Ту нема истине ни **а** – и окачи ноктом о зуб (Вукићевић И.). (в. и пр. под 7.1.).

10.4. У аналогiji са изложеним моделом, запажа се и употреба **узвика** као лексичких средстава којима се изражава коментар ситуације. У овим случајевима, емоционална стања или активности које антиципирају узвици концептуализују се као прилози за начин који детерминирају глаголе стања. Таква употреба узвика честа је у савременом урбаном жаргону:

Клопа је **нам** (разг., жарг.); Сав сам некако **гrr** (разг., жарг.); Изгледаш **вау** (разг., жарг.); Он је мало **фију** (разг., жарг.) и сл. (в. и пр. под 7.1.).

11. *Конективни тииј субконверзије*. Под конективним типом субконверзије подразумева се употреба других врста речи у служби **предлога** и (чешће) **везника**. У конективни тип спадају прилози, предлози (у везничкој служби), речце и

узвици. Оваква употреба поменутих врста речи подразумева коришћење њиховог семантичког садржаја у функцијама именовања и означавања односа (релација) између речи, синтагми и реченица.

11.1. Субконверзија конективног типа подразумева промену функције **прилога**, при чему се измене у њиховом семантичком садржају тичу прилагођавања новом синтаксичком окружењу. Таква употреба прилога подразумева модификацију њихове основне функције, која својом двојном семантиком захтева нарочити, стилски маркиран контекст у коме се употребљава:

Скочи Кулин колико помамљен (Сарајлија С. М.). Наша се земља свака 24 часа ... одједанпута око своје Осовине обрће, откуда дани и ноћи постају (Спасић М.).

11.2. Изложени закључци могу се применити на опис везничке реализације предлога, речца и узвика. Тако, промена функције **предлога** не значи и комплементарну измену њиховог семантичког садржаја, па се предлози у везничкој служби реализују као конективни елементи са предлошким значењем:

У војску не могу од раматиза, без ако се мора“ (Лалић М.). Ђоркана не зову другачије до ђувегијом и ашиком (Андрић И.). Ех! ... Како ћу и живети до сиротињски! (Веселиновић Ј.).

11.3. Саобразно изреченом, среће се и везничка употреба **речца** као делова конектора интензификаторског типа:

На коју би страну требало обратити пажњу, еда би се књижевни напредак свеколикога народа подигао на висину (Новаковић С.). Узаптио све села до Нишаве, и ником ... није допуштао у какво село, за какав нибуд посао (Милићевић М. Ђ).

11.4. Употреба **узвика** као интенз. конектора везана је за поступак кумулације лексичких елемената у циљу снижавања интензитета исказа:

Бре ћутао сам, бре викао сам, бре претио – бадава (Стерија Ј. П.). (**в. и пр. под 7.2.**).

12. *Експресивни тип субконверзије*. Под експресивним типом субконверзије подразумева се прагматички мотивисана употреба других врста речи у служби **узвика** за изражавање личних осећања, као и у служби **речца**. У експресивни тип улазе прилози, заменице, везници и глаголи; а у оквиру њега јављају се још и модели узвик-речца и речца-узвик, што говори у прилог сродној мотивацији субконверзијских промена код ове две врсте речи.

Гледано са функционалног становишта, и речце и узвици могу се сврстати у лексичке елементе са модусом коментара ситуације или експлицирања намере говорника. Самим тим, употреба других врста речи у служби речца и узвика обележена је сродном променом функције – од успостављања фактуалности, модификације глаголског садржаја или повезивања зависних елемената исказа – према улози модификатора глаголске радње или говорне ситуације у целини. Следствено томе, основно прагматичко обележје овог типа с. представља везивање лексичких јединица за сасвим одређене, стилогене комуникативне ситуације, које обезбеђују експресивну маркираност информације и дају додатна семантичка обележја значењу циљних речи.

12.1. Прототипичан пример овакве употребе представља употреба **везника** у служби речца и узвика. Посматране као речи са примарно конективном улогом у реченици, везници своју функцију уређења односа зависних конституената могу модификовати и под утицајем прагматичких фактора који условљавају њихову употребу на почетку реченице.

12.1.1. На тај начин, неки допусни везници у почетној позицији, уместо да означавају везу између конституената зависних реченица, почињу да наглаша-

вају односе између њих и тиме из категорије семантички празних речи прелазе у речи са интензификаторском функцијом. На тај начин они се користе у служби речца за организовање текста и повезивање његових сегмената, при чему се семантичка кохезија заснива на комуникативно-прагматичким елементима које ове јединице носе у свом лексичком садржају:

И немају душе ... Него, да немају (Козарац И.).

12.1.2. У функцији речца за интензификацију често се користе супротни везници, у ситуацији у којој уводе зависне конституенте који по значењу нису супротни радњи исказа. Оваквом „псеудосупротношћу“ везници се стављају у службу истицања реченичног фокуса, чиме прелазе у речце:

Море, не пита магарац, обара он и учене и fine људе – ем какве једне трговачке синове! (Сремац С.). (**в. и пр. под 6.1.**).

12.2. Са друге стране, до употребе везника у служби узвика долази у случајевима када је исказ у коме су везници употребљени афектиран реторичким средствима кумулације (као гомилања интензификаторских елемената у реченици) или репетиције (као њиховог понављања). Понављање везника у афектираној говорној ситуацији служи као маркер промене његове функције, на тај начин што при сваком понављању везник губи на својој примарној улози и задобија на интензификацији. При томе се примарна везничка функција концептуализује као семантички елемент, а степен експресивности исказа, уређен реторичким средствима, упућује на то хоће ли везник бити употребљен као једна или као друга врста речи:

Ма стани, Ненаде, шта ти је! (Госић Б.). Ма ишао сам, ма тражио, ма питао, ма све ми је то исто (разг.) (**уп. са пр. под 7.2. и 11.4.**).

12.3. Аналогне случајеве субконверзије представља употреба **прилога** у служби речца и узвика, где о избору циљне врсте речи одлучују категоријални елементи прилошког значења у измењеном прагматичком контексту.

12.3.1. Тако се, на пример, у језику прилози често користе у служби модалних речца, којима се изражава лични став говорника према предмету разговора. У овим случајевима, функција модификације глаголског садржаја, која је својствена прилозима, постаје функција модификације садржаја целог исказа, која је својствена речцама. Као модалне речце најчешће се користе прилози са општим значењем места, времена или начина, код којих значењски елементи везани за локализацију радње задобијају функцију нијансирања односа између информације дате у исказу и говорниковог става:

То је, напоследку, добро; критичар треба да води рачуна о ономе што песник сам о својим песмама рече (Недић Љ.). Јер, најзад, доскора је Србија ... била тако ... сиромашна ... да ваше евентуалне националне жртве не би имала на шта и да употреби (Секулић И.). А шта му као значе те речи? (Нушић Б.). Какав јој је муж и крв би потекла ... а овамо опет с њиме [љубавником] се виђа (Станковић Б.).

12.3.2. Са друге стране, у служби узвика чешће се употребљавају прилози са општим значењем мере, количине и степена особине, који поседују то инхерентно својство да, када се апстрахују, експлицирају различита душевна и емоционална стања, расположења или ставове говорника који их употребљавају:

Е, ти си, дакле, нови уча! ... Е, баш, баш! (Веселиновић Ј.).

Однос субконверзије према конверзији

13.1. Природа субконверзијских промена најлакше се одсликава када се ова појава постави у однос према конверзији. Познато је да је конверзија као појава ограничена на врсте речи сродне семантичке валентности (нпр. прилоге и именице у пр.: *добро оцењен ђак : оишће добро*; односно прилоге и придеве у пр.: *млада као роса : млада је на свадби била најлејша*). На равни лексичког садржаја, конверзија прилога *добро* и придева *млад* у именицу у наведеним примерима обележена је категоријалном транспозицијом њиховог основног значења, која обухвата: промену граматичке парадигме речи (пропраћену њеним ступањем у нове синонимијске и антонимијске везе), изграђивање нове морфолошке и творбене структуре, као и трансформацију синтаксичке функције.

13.2. За разлику од конверзијске, субконверзијска мрежа је гушћа, и обухвата и случајеве употребе пунозначних речи у служби функционалних и обрнуто, што код конверзије није случај (нпр. *Поставили су ситраже кружом лоџора* или *Скупило се друштво и домаће и испрека Драве* као прилози у служби предлога; *Њега ешио из кафане* или *Де још мало колача* као речце у служби глагола и сл.). У том типу случајева, трансформација једне у другу врсту речи праћена је само једном категоријалном променом, синтаксичке функције речи. И на нивоу лексичког садржаја долази до трансформација, али оне немају категоријалну природу, већ настају путем комбинације семантичких са прагматичким и дискурсно-текстуалним факторима. Другим речима, приликом употребе у новом контекстуалном окружењу на основно значење лексеме наслојавају се комуникативни и аспектиални чиниоци карактеристични за функцију циљне врсте речи.

13.3. На тај начин, као резултат субконверзије настају бисемичне лексичке јединице, код којих полазна врста речи игра улогу у одређењу значења и семантичких процеса који се на овај начин одигравају; док циљна врста речи антиципира функцију и семантичку вредност речи у новом контексту.

13.4. Да би се појаснило место субконверзије у систему граматичких обележја, потребно је упоредити ову појаву са конверзијом у оквиру граматичко-семантичких промена које прате обе појаве (према: Тафра 2005: 101–104). Такав приказ је дат у следећој табели:

тип обележја / појава	Субконверзија	Конверзија
Промена акцента	–	+
Промена морфолошке категорије	+ –	+
Промена творбене категорије	–	+
Промена синтаксичке категорије	+	+
Промена значења	+ (полисемија)	+ (хомонимија)
Ступање у нове (син. / ант.) односе	+ –	+
Пример	<i>Не може се мислити на данас, а да се заборави на јуче.</i>	<i>Млада је на свадби била најлејша.</i>

13.5. Из табеле је видљиво да је субконверзија, за разлику од конверзије, пре свега синтаксичко-семантички процес. Промена морфолошке категорије у субконверзији може се сматрати делимичном изменом општих категоријалних обележја полазне врсте речи, која за резултат може имати нпр. лексикализацију облика инструментала (*Наиредовали су јуришем*); одређеног вида придева (*Иши-*

шао га је *истиражни*), и сл. Исто тако, захваљујући томе што реч у новој функцији задржава компоненте полазног значења, њено ступање у нове синонимско-антонимске односе је доста ограничено. Коначно, потребно је напоменути да раван „промене значења“ код субконверзије и конверзије није иста, будући да конверзија увек у речнику подразумева хомонимско одвајање лексеме; док се субконверзија увек тумачи као полисемија.

Закључак

14.1. Посматрана са становишта функционалне семантике, која своју примену налази у лексикографској обради, субконверзија представља вид регуларне граматикалне полисемије. Регуларне – будући да се реализује кроз низ функционалних типова јасно дефинисане граматичке, синтаксостилематичке и морфосемантичке импликатуре; а граматикалне – будући да је њена реализација примарно везана за промену граматичке класе.

14.2. Веза између семантичке и граматичке структуре речи у оквиру овог процеса огледа се у томе што субконверзији подлежу оне речи чији полазни лексички садржај, у концептуалном смислу, може бити схваћен као опште категоријално значење циљне врсте речи. При томе, концептуализација лексичког садржаја у граматичку парадигму може се односити и на пунозначне и на непупнозначне речи. На тај начин, полазне речи се семантички могу груписати према граматичким елементима референције, експресије, динамике, конективности итд. садржаним у њиховом основном значењу.

14.3. У равни граматичког описа, употреба метајезичке константе у *служби* у Речнику САНУ упућује на закључак да дистинкције између граматичких категорија кореспондирају са онтолошким и искуственим категоријама у оквирима комуникативне компетенције говорника, као и са и перспективом коју он заузима према одређеним појмовима из материјалног света. Овакав однос према граматичким категоријама увод је у преиспитивање предефинисаних схватања о граматичким правилима из функционално-семантичког угла. Потврђује се теза Вјежбице (1988: 7–20): да граматичке категорије не егзистирају изнад семиотичких, културних и других уопштавања, концептуализација и репрезентација, већ да чине њихов саставни део.

ЛИТЕРАТУРА

- Apresjan, Juri D. (2000). *Systematic Lexicography*. Oxford: Oxford University Press.
- Барић, Еугенија (ур) *et al.* (1997). Еугенија Барић (ур.), Мијо Лончарић (ур.), Драгица Малић (ур.) и др., *Хрватска граматика, II промијењено издање*, Загреб: Школска књига.
- Белић, Александар (1941). *О језичкој природи и језичком развоју, лингвистичка истраживања*. Посебна издања СКА, философски и филолошки списи, књ. 35, Београд: Млада Србија.
- Белић, Александар (1959). *О језичкој природи и језичком развоју, лингвистичка истраживања (књига II)*. Посебна издања САН, одељење литературе и језика, књ. 10, Београд: Научно дело.
- Ђорђевић, Радмила (1989). *Контрастивна граматика именичке групе*. Београд: Научна књига.

- Ивановић, Ненад (2009). „Прилози у служби других врста речи у српском језику (на материјалу из Речника САНУ)“, *Савремена проучавања језика и књижевности, зборник радова*, Крагујевац: ФИЛУМ. 149–166.
- Ивановић, Ненад (2011). „Типичан граматички контекст речи и његова обрада у лексикографској пракси (на материјалу из Речника САНУ)“, *Проблеми историје, филологије, културе*. ООО „Аналитик“: Магнитогорск; Новосибирск. Вып. 3 (33). 50–55.
- Ковачевић, Милош (1999). „Стилистички аспект граматичких категорија“, *Научни састајник славистија у Вукове дане 28/2*, Београд: МСЦ. 51–63.
- Ковачевић, Милош (2000). *Стилистика и граматика стилских фигура*. Крагујевац: Кантакузин.
- Ковачевић, Милош (2006). „О једној специфичној синтаксичко-семантичкој употреби лексема *по*“, *Научни састајник славистија у Вукове дане 35/1*, Београд: МСЦ. 103–113.
- Ковачевић, Милош (2009). *Огледи из српске синтаксе*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Маретић, Томо (1963). *Граматика хрватскога или српскога књижевног језика, III непромијењено издање*, Загреб: Матица хрватска.
- Мразовић, Павица и Вукадиновић, Зора (2009). Павица Мразовић, Зора Вукадиновић, *Граматика српскохрватског језика за странце, II прерађено и допуњено издање*, Београд: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Речник САНУ (1959–2010, I–XVIII). *Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ (слова: А–О)*, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српскохрватски/српски језик САНУ.
- Ристић, Стана – Ивановић, Ненад (2011). „Предлог за модернизацију рада на Речнику САНУ“, *Граматика и лексика у словенским језицима, зборник радова с међународног симпозијума*, Матица српска–Институт за српски језик САНУ, Нови Сад–Београд. 529–553.
- Симић, Радоје (1987). „Уз теорију о врстама речи“, *Наш језик XXVII/3–4*, Београд. 224–241.
- Симић, Радоје (1998). „‘Прагматичка’ и ‘лингвистичка’ теорија о врстама речи“, *Научни састајник славистија у Вукове дане 27/2*, Београд: МСЦ. 19–29.
- Станојчић, Живојин и Поповић, Љубомир (2002) *Граматика српског језика, 8. прерађено издање*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Стевановић, Михаило (1975). *Савремени српскохрватски језик 1 (Увод, Фонетика, Морфологија)*, Београд: Научна књига.
- Тафра, Бранка (1995). *Језикословна раздвојба*, Загреб: Матица хрватска.
- Тафра, Бранка (2005). *Од ријечи до рјечника*, Загреб: Школска књига.
- Тошовић, Бранко (2006). „Лексичко-граматичко камелеонство“, *Научни састајник славистија у Вукове дане 35/1*, Београд: МСЦ. 61–73.
- Ђорац, Милорад (1982). *Методорски лингвистички леми*. Београд: Привредно-финансијски завод.
- Crystal, David (2004). „English Word Classes“, in: Aarts, Baas (ed.), Danison, David (ed.), Keizer, Evelien (ed.), Popova, Gergana (ed.). *Fuzzy Grammar (A Reader)*. Oxford: Oxford University Press. 191–212.
- Halliday, M. A. K. ([1984] 2002). *On the Ineffability of Grammatical Categories*, in: *On Grammar*, London: Continuum, 291–332.
- Wierzbicka, Anna (1988). *The Semantics of Grammar*, Amsterdam: John Benjamins.

**SUBCONVERSION IN SERBIAN LEXICON
(SEMANTIC AND FUNCTIONAL ASPECTS)**

Summary

This paper aims to show that, in the modern age, marked by the incorporation of computer technology into linguistic research, the digitization of lexicographical resources represents an important methodological step in modernizing the grammatical description of the Serbian language. We have elaborated on this issue on the basis of machine-readable copy of the *Dictionary of the Serbian Academy*, which comprises 18 volumes (letters: A–O) with over 250.000 lexical entries representing the latest stage of development of the contemporary Serbian language. From this copy of the *Dictionary*, we extracted all entries marked by lexicographical expression *in service of* (e. g. nouns *in service of* adjectives; adverbs *in service of* nouns etc.). This expression is formulated in order to describe cases of *subconversion*, where the word which belongs to one grammatical class is being used as a member of some other class, while retaining its main semantic and functional features. With this data, we then portrayed the main types of subconversion in the Serbian lexicon, by way of two analytical standpoints: from the basic meaning to its realization – and vice versa.

Nenad Ivanović